

Лабетова В. М.,
аспірант кафедри української мови
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ДІАПАЗОН ЗАЙМЕННИКІВ ХТОСЬ, ЩОСЬ У ВИРАЖЕННІ КАТЕГОРІЇ ОЗНАЧЕНОСТІ/НЕОЗНАЧЕНОСТІ В ТЕКСТАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті викладено аналіз неозначених субстантивних займенників *ХТОСЬ*, *ЩОСЬ* як виражальних засобів категорії означеності/неозначеності в українській мові. Виявлено специфіку семантичного оформлення цих прономінативів у текстах суспільно-політичного дискурсу та проаналізовано їх потенціал в оформленні категорійних значень як неозначеності, так і означеності.

Ключові слова: категорія означеності/неозначеності, неозначені займенники, функціонально-семантичне поле, суспільно-політичний дискурс.

Постановка проблеми. Категорія означеності/неозначеності (далі – О/Н) в українській мові не входить до пріоритетних тем лінгвістичних студій, оскільки тривалий час вона вивчалася під кутом формально-граматичних ознак виключно в артиклевих мовах. Проте в останні десятиліття у зв'язку з розвитком функціональної граматики та уможливленням структурування цієї категорії як функціонально-семантичного поля все більше мовознавців визнають наявність категорії О/Н в безартиклевих мовах, зокрема українській. Специфіка актуалізації, яка є обов'язковою умовою реалізації значень означеності чи неозначеності, зумовлює існування одиниць із відповідною функцією актуалізації, центральне місце серед яких займають неозначені займенники. Більшість науковців визнає, що система займенників в українській мові орієнтована на оформлення комунікативних відношень і відповідає за актуалізацію ситуативно необхідної інформації та її оформлення в межах висловлення (Л.Г. Галій, І.В. Дудко, Н.В. Петренко). Природа неозначених займенників створює стійкі умови для виконання функції реалізації семантики неозначеності [3], проте, незважаючи на цю очевидну зорієнтованість, неозначені займенники можуть набувати інверсивних смислів і слугувати для оформлення категорійного значення означеності. Найчастіше це відбувається в текстах із насиченим інтенційним посилом, зі стійкою авторською позицією, з прихованими смислами, алюзіями. Такими ознаками наділені тексти суспільно-політичного дискурсу, проте вони залишаються малодослідженими в українській мові з позицій функціонування категорії О/Н.

Це зумовлює **мету статті** – виявити функціональний діапазон неозначених займенників *ХТОСЬ*, *ЩОСЬ* у реалізації категорійних значень О/Н. Поставлена мета супроводжується низкою завдань: 1) окреслити сутність поняття «суспільно-політичний дискурс» та його жанрову систему; 2) визначити семантичне наповнення займенників *ХТОСЬ*, *ЩОСЬ* як носіїв значень категорії О/Н; 3) виявити умови та специфіку нетипового, інверсійного вживання цих прономінативів у текстах суспільно-політичного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неозначені займенники як ядерні засоби вираження категорії О/Н були побіжно чи докладно досліджені в лінгвістичних студіях українських та зарубіжних науковців, зокрема О.В. Падучевої, Т.М. Ніколаєвої, С.О. Крилова, Н.Д. Імеретинської, В.Гладрова, І.Й. Ревзіна, Г.Е. Завистовської, Л.Б. Служинської, Л.М. Грижак. Особливої уваги заслуговує монографія І.В. Дудко «Займенникове вираження категорії означеності-неозначеності в українській мові», у якій подано глибокий та вичерпний аналіз займенників як основних виразників категорійних значень О/Н. Вони формують ядро обох мікрополів, тому робота присвячена комплексному аналізу неозначених займенників, у процесі якого виявлено функціонально-семантичний, текстотвірний та комунікативний потенціал цих одиниць [3]. Однак суспільно-політичний дискурс має особливий характер, що зумовлює специфічну трансформацію семантики цих одиниць, яка потребує лінгвістичного коментаря.

Виклад основного матеріалу. Останні десятиліття термін «дискурс» проник майже в усі галузі гуманітарного знання, зокрема в мовознавство, та наростив термінологічну систему, жанрову й родову парадигму. Серед різноманіття дискурсних жанрів одним із найбільш визнаних та теоретично обґрунтованих є політичний дискурс, дослідженням якого оглядово чи цілеспрямовано займалися П. Серіо, Ю. Габермас, О.К. Павлова, А.Н. Баранов, Г.Г. Почепцов, К.С. Серажим, Н.В. Кондратенко, А.К. Кривий, Л.П. Нагорна та інші лінгвісти. Еталонною формою побутування політичного дискурсу є існування діалогу між різними носіями влади, а також між державою та громадянами, який ґрунтується на дотриманні основних прав людини та громадянських свобод, що сприяє значному збільшенню участі громадян у політичному процесі та досягненню консенсусу між різними соціальними групами і прошарками населення [2, с. 40]. У такому сенсі важливими є різні форми політичних звернень з одного боку та реакцій реципієнтів – з іншого. Суспільна зорієнтованість політичних актів, публічність та відкритість політичних процесів дає підстави звернутись до терміна «суспільно-політичний дискурс», який часто подається як синонімічний до «політичний дискурс», проте якщо політичний дискурс охоплює максимально широкий спектр виявлення потенцій політичної сфери (від ситуативно актуальних лозунгів до міжкультурних політичних контекстів, законодавчих актів, закритих нарад тощо), то суспільно-політичний дискурс слід трактувати як сферу рівноправної взаємодії та взаємовпливу політика/політиків (або причетних до політичної діяльності людей) та соціуму, здійсненої в певний спосіб. Тому, на нашу думку, жанровий арсенал суспільно-політичного дискурсу охоплює такі формати:

- виступи, промови, звернення, інтерв'ю політиків та реакції;
- дебати політиків та реакції;
- листівки, лозунги з політичними закликами;
- коментарі політичних діячів (у тому числі й у соціальних мережах);
- прес-конференції, мітинги, заклики;
- критика політичної діяльності (статті, усні промови, блоги, ютуб-канали, коментарі, дискусії);
- аналітичні журналістські статті, присвячені політичним проблемам;
- мемуари (про) політичних діячів.

Інформаційне суспільство диктує нові умови взаємної комунікації, і ці тенденції послідовно відбиваються в мовному оформленні, що спричинює трансформаційні процеси на всіх рівнях мови, зокрема і на морфологічному.

Субстантивні неозначені займенники мають загальне значення неозначеності особи, істоти, явища або предмета (слова із *хто*- основою та формантами *-сь, -казна, -бозна, -чортзна* -будь, -небудь, -аби, будь-) або явища/предмета (слова із *що*- основою та такими самими формантами) і формують ядро мікрополя неозначеності. Традиційно їх розглядають у як кванторні одиниці [5, с. 295]. Їхньою специфічною особливістю є те, що часто вони не виконують заміщувальної функції та відповідно не корелюють із іменником. Значення таких займенників може набувати самостійного, проте неконкретного характеру, а ступінь вираження неозначеності залежить від інформативного наповнення безпосереднього текстового оточення, попереднього досвіду реципієнтів та їхньої етно-ментальної широти уявлень.

Група неозначених субстантивних прономінативів із формантом *-сь* виявляє найбільшу продуктивність та найвищу частотність в оформленні значень неозначеності порівняно із субстантивними займенниками з іншими формантами. Частково це зумовлено тим, що *хтось* і *щось* є лексичними одиницями з переважно нейтральним стилістичним забарвленням (на відміну від слів із формантами *-казна, -бозна, -чортзна*), чого часто вимагає формат суспільно-політичного дискурсу. Окрім того, прономінативи *хтось* та *щось* мають широкий та гнучкий діапазон значень із різними відтінками, що уможливує вживання субстантивних неозначених займенників у власне неозначеному, частково означеному та відносно означеному значеннях у текстах суспільно-політичного дискурсу.

Власне неозначеними виступають найчастіше ті займенники, контексти вживання яких не передбачають подальшого уточнення, конкретизації чи індивідуалізації можливих актантів чи об'єктів дії, або ж у випадках нереферентного вживання: *Давайте не будемо сліпими кошенятами і копіювати чужі моделі. Давайте хоч щось своє вносити з урахуванням менталітету свого народу, історичного досвіду* (Кучма Л.Д.). Атрибут «своє» уточнює та звужує значення слова «щось», а імперативна модальність предикатива створює ефект нереферентного, гіпотетичного характеру можливих об'єктів. *Тому перед тим, як високий урядовець щось заявить чи зробить, треба ж прорахувати, подумати, які наслідки будуть* (Кучма Л.Д.) У цьому випадку значення займенника «*щось*» широке та узагальнено-неозначене і може без втрати змісту трансформуватись в одиницю «*будь-що*», оскільки й сам суб'єкт дії не має конкретного референта, а лише втілює типові ознаки представника своєї професії.

Неозначеними є випадки вживання таких займенників зі значенням «хто-небудь», «що-небудь»: *«Скажіть хтось, що це не правда, і це сон», – коментує Ситичен одну з цитат Шинкаренко* (Обозреватель, від 8 листопада 2017р.). *«Не вірте в те, що нам*

може хтось щось давати безкоштовно чи дешево – дешевий сир лише в мишоловці і в такій мишоловці Україна була протягом 10 років, бо нам казали, що за так званий дешевий газ віддайте нам газети, заводи, пароплави і ми, на жаль, віддавали», – наголосив Івченко (Українська правда, від 14 січня 2006р.). Особливістю таких структур є те, що акценти зміщені на предикатив (на відміну від випадків, де актант неозначених займенників розкривається, конкретизується в процесі комунікації), який може частково компенсувати значеннєву недостатність займенника: *Не пройшло й 15 років, як пообіцяли зміни. Зміниться щось чи ні, буде видно, але сам факт такого наміру є позитивним сигналом* (IPressUA, від 16 вересня 2016). Ефект неозначеності підкреслюється, якщо мовець вводить додаткові інтенційні елементи, зокрема частки: *Я думаю, і Марчук, і Медведчук – відомі люди – давали свідчення. Не думаю, що в них за ці роки хоч щось змінилось», – сказав він* (Українська правда, від 30 березня 2011)

Значення «неважливо, хто (що)» також є одним із виявів реалізації неозначеності, його специфіка зумовлена несуттєвістю для мовця конкретизації або індивідуалізації поняття. *Ми з чоловіком відкрили свою студію дизайну ремонту – свій бізнес. Тому що на когось працювати стало в Києві неможливо* (Радіо свобода, від 28 жовтня 2017). Найчастіше таке вживання не потребує подальшої актуалізації у висловленні і зміст займенника фіксується на етапі первинного вживання без розгортання та нарощення.

Неозначеним, проте більш конкретизованим є використання структур розчленованого типу, де «хтось» або «щось» є складниками іншої, узагальненої займенникової структури, як у прикладі *В тому, що Україна прийшла до кризи державності, є частка відповідальності кожного з нас. Хтось вважав нормою не сплачувати податки. Хтось розкошував за державний рахунок. Хтось голосував і мітингував за гроші. Хтось отримувал не заслужені пільги і нагороди* (Порошенко П.О., від 7 червня 2014), де кожне окреме *хтось* різнобічно репрезентує загальне *кожен із нас*, проявляючи значеннєву близькість із займенником *дехто*. Подібні випадки є досить типовими для оформлення текстів суспільно-політичного дискурсу: *У когось це може викликати роздратування, у когось питання, тому що дійсно, умови утримання Тимошенко нестандартні, вона VIP-ув'язнена* (Пента, від 19 квітня 2013р.), *Ми дали так чи інакше читасмо їхні новини – хтось з інтересом, хтось з відразою. Але читасмо* (Жадан С, від 1 квітня 2017).

Особливу увагу привертають випадки вживання неозначених займенників у відносно означеному або в абсолютно означеному значенні, коли зміст суперечить формальній семантиці неозначених займенників. Такий варіант оформлення властивий текстам суспільно-політичного дискурсу, бо вони відзначаються активним функціонуванням алюзій та вказівок із уникненням прямого називання.

Частково означеного, конкретизованого значення такі займенники набувають, якщо апелюють до осіб або груп людей, об'єднаних спільною ознакою: *І боляче сьогодні, незалежно від обставин, незалежно від, навіть, емоцій коли десь хтось піднімає питання і замахується на святе, що в Україні є три сорти українців, що Україні варто бути федеративною, чи може треба створити Південно-Східну республіку* (Українська правда, від 20 грудня 2004) – зміст тексту дає пряму вказівку на те, що слово *хтось* має конкретного реального референта – В.Ф. Януковича, який у 2004р. виголосив промову про «3 сорти українців», яка стала предметом непрямого цитування в наведеному фрагменті. *Комусь, притускаю, що державі, треба буде збудувати новий термінальний комплекс* (Радіо свобода, від 19 липня 2017) -

семантика неозначеності нівелюється уточнювальною конструкцією, яка вказує на конкретного фіксованого референта – державу.

Семантика неозначеності частково втрачається в конструкціях «хтось із...», «один із», «щось із», особливо якщо вона вжита як узагальнювальна одиниця із подальшою конкретизацією: *Ми маємо, як мінімум, чотири опозиції, які про це заявляють: об'єднану, «Удар», «Україна – Вперед!» та КПУ. Безумовно, що хтось із них таки буде співпрацювати з владою (Пента, від 10 вересня 2012). Упродовж тижня Радіо Свобода намагалося отримати коментар від Товариства угорської культури Закарпаття, Демократичної спілки угорців України та Товариства угорських педагогів краю, але безрезультатно. Хтось із представників цих організацій відразу відмовлявся говорити, інші не відповіли чи казали, що не мають права коментувати, дехто радше надсилав електронного листа, який залишався без відповіді (Радіо Свобода, від 20 жовтня 2017)* – контекстуальні синоніми *хтось*, *інші*, *дехто* виражають більшою мірою неважливість та несуттєвість індивідуалізації для автора, ніж неможливість такої конкретизації. Це не перший випадок, коли проблем із перебуванням в Україні зазнає хтось із соратників чи колег Саакашвілі. Так, 15 жовтня 2017 року в аеропорту «Бориспіль» не пустили до України депутата парламенту Грузії й бізнесмена Кобу Наконію (Радіо Свобода, від 23 жовтня 2017) – наведений приклад ілюструє частково означене вживання *хтось*, яке в процесі розгортання тексту уточнюється та кваліфікується як означене.

Висновки. Неозначені субстантивні займенники *хтось/щось* у дослідженнях останніх десятиліть усе частіше розглядають як фіксовано-неозначені на основі їхнього стрижневого значення невідомості ні мовцю, ні адресату (Ю.І. Левін, І.В. Дудко). Таке значення хоч і є типовим та тенденційним, проте в текстах суспільно-політичного дискурсу ці одиниці демонструють значно ширший та різноманітніший семантичний потенціал, оскільки можуть бути виразниками власне неозначеності, часткової неозначеності та означеності, що зумовлено накладанням та взаємодією референційного, інтенційного, прагматичного, когнітивного, психологічного та комунікативного аспектів кожної окремої мовленнєвої ситуації.

Література:

1. Галій Л.Г. Еволюційні тенденції у розвитку займенника як особливого класу слів. Україна і світ: діалог мов і культур: матеріали науково-практичної конференції (30 березня – 1 квітня 2011 року, Київ). К.: Вид. центр КНЛУ, 2011. С. 29–31.
2. Грачев М.Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития. М.: Прометей, 2004. 328 с.
3. Дудко І.В. Займенникове вираження категорій означеності-неозначеності в українській мові: монографія. К.: Довіра, 2011. 232 с.
4. Левін Ю.И. О семантике местоимений. Проблемы грамматического моделирования: сб. ст. / отв. ред. А.А. Зализняк. М.: Наука, 1973. С. 108–121.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. / гл. ред. В.Н. Ярцева. 2-е изд., доп. М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. 709 с.
6. Петренко Н.В. Займенник у віршованих текстах американської поезії: когнітивно-семіотичний та лінгвостеретичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Херсон, 2008. 205 с.

Ілюстративний матеріал:

1. Бізнес з нуля: переселенці з Донбасу вчать киян відкривати власні справи. Радіо свобода. 28 жовтня 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28819710.html>
2. Дебати Ющенко та Януковича. Українська правда. 20 грудня 2004. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2004/12/20/3005494/>

3. Депортація грузинів: атака на Саакашвілі – чи профілактика нелегальної міграції? Радіо Свобода. 23 жовтня 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28811501.html>
4. Держава пловати хотіла на культуру, але це краще, ніж боротися з нею. IPress. 16 вересня 2016. URL: http://ipress.ua/articles/derzhava_plyuvaty_hotila_na_kulturu_ale_tse_krashche_nizh_borotysya_z_neyu_vitaliy_kapranov_180827.html
5. Жадан С. Наша та їхня свобода. Deutsche Welle. 1 квітня 2017. URL: <http://www.dw.com/uk/sergij-jadan-nasha-ta-ixnya-svoboda/a-38251476>
6. Івченко розповів, як він врятував газети, заводи і пароходи. Українська правда. 14 січня 2006. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2006/01/14/3051506/>
7. Кучма Л.Д. Інтерв'ю та статті Леоніда Кучми. Президентський фонд Леоніда Кучми URL: <http://www.kuchma.org.ua/kuchma/interviews/2836/>
8. Кучма: Генпрокуратура може викликати кого завгодно Українська правда. 30 березня 2011. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2011/03/30/6067053/>
9. Лоукости запрошують до Гостомеля – Гройсман. Радіо Свобода. 19 липня 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28627426.html>
10. Мовне питання: чи виходить домовитись із Угорщиною? Радіо Свобода. 20 жовтня 2012. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28806674.html>
11. Промова Президента України під час церемонії інавгурації. Гарт. 7 червня 2014. URL: https://gartua.io.ua/s867035/zbimik_promov_prezidenta_ukraeni_petra_poroshenka
12. Розшукується директор нового парламенту. Пента. 10 вересня 2012. URL: <http://penta.org.ua/publications/1494/>
13. Стандарти BBC? Українська радіостанція потрапила в гучний скандал через Симоненка. Обозреватель. 8 листопада 2017. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/standarti-vvs-ukrainska-radiostantsiya-potrapila-v-guchnij-skandal-cherez-simonenko.htm>
14. Ю.Тимошенко демонструє подвійність, а влада – величезну гуманність. Пента. 19 квітня 2013. URL: <http://penta.org.ua/publications/1761/>

Лабетова В. М. Функциональный диапазон местоимений КТО-ТО, ЧТО-ТО в выражении категории определенности/неопределенности в текстах общественно-политического дискурса

Аннотация. В статье изложен анализ неопределенных субстантивных местоимений *КТО-ТО, ЧТО-ТО* как средств выражения категории определенности/неопределенности в украинском языке. Выявлена специфика семантического оформления этих прономинативов в текстах общественно-политического дискурса и проанализирован их потенциал в оформлении категориальных значений как неопределенности, так и определенности.

Ключевые слова: категория определенности/неопределенности, неопределенные местоимения, функционально-семантическое поле, общественно-политический дискурс.

Labetova V. Functional range of pronouns SOMEONE, SOMETHING by expression of category of definiteness/indefiniteness in texts of socio-political discourse

Summary. The review of the indefinite substantive pronouns *SOMEONE, SOMETHING* as expressive means of the category of definiteness/indefiniteness in modern Ukrainian has been submitted in the article. It has been proved the specificity of the semantic presentation of these pronouns in the texts of the socio-political discourse and reviewed their potential in the presentation of the values of the category of indefiniteness, but also definiteness.

Key words: category of definiteness/ indefiniteness, indefinite pronouns, functional-semantic field, socio-political discourse.